



Barbara Bielaszka-Podgórnay\*

Kraków

## Fundacje cerkiewne ruskich książąt w świetle *Annales* Jana Długosza (księgi I–VI)

### Abstract

The foundation activities undertaken by rulers for the benefit of the Church occupy an important place in medieval narrative sources. Numerous references to this topic can also be found in the *Annales* of Jan Długosz. They concern both the sacral foundations by Polish rulers and endeavors pursued in this field by rulers from other countries, including Ruthenia. This article aims to present the foundation activities undertaken by Ruthenian princes for the benefit of the Eastern Church in light of Długosz's *Annales*. The study focuses on identifying the founders of churches, the circumstances and motives behind their construction, their locations, as well as the burials made within their walls. I draw attention to the attitude of Jan Długosz toward the sanctity of the Eastern Church in the material aspect and to the way in which he perceived and understood the *sacrum*.

**Keywords:** Jan Długosz, *Annales*, Rus, foundation, Ruthenian princes, Eastern Church, Middle Ages

**Słowa kluczowe:** Jan Długosz, *Roczniki*, Ruś, fundacja, ruscy książęta, Kościół wschodni, średniowiecze

Problematyka działalności fundacyjnej polskich władców w dobie średniowiecza, od dłuższego czasu skupiająca uwagę uczonych, zajmuje poczesne miejsce w polskiej historiografii<sup>1</sup>. Fundacja kościołów i klasztorów, pełniąca istotną

\* Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; e-mail: barbara.bielaszka-podgoray@uken.krakow.pl; ORCID: 0000-0002-9001-0098.

<sup>1</sup> Z obszernej literatury na ten temat zob. np.: K. Hartleb, „Dla pomnożenia chwały Bożej”, *Jagiellowe i Jadwigi fundacje i darowizny na rzecz Kościoła w Koronie i na Litwie*, „Nasza Przyszłość” 1946, t. 1, s. 5–43; T.M. Trajdos, *Fundacja klasztoru karmelitów trzewickich pod wezwaniem Bożego Ciała w Poznaniu a kult Eucharystyczny króla Władysława Jagielly*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 1985, t. 5, s. 316–362; R. Michałowski, *Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X–XIII w.*, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 1993; J. Krzyżaniakowa, *Władysław Jagiello wobec klasztorów cysterskich w Królestwie Polskim*, „Nasza Przyszłość” 1994, t. 83, s. 93–124; A.M. Wyrwa, *Procesy fundacyjne wielko-*

rolę w sferze średniowiecznej kultury politycznej, nie była postrzegana jedynie w kategorii obowiązku władcy wspierającego chrystianizację poddanych. Stanowiła istotny element polityczny, była bowiem wyrazem jego pomyślności<sup>2</sup>. Fundamentalnym motywem, leżącym u podstaw inicjatyw fundacyjnych podejmowanych przez władców, była chęć zapewnienia zbawienia duszy, a jednocześnie wejścia jeszcze za życia w krąg *sacrum*<sup>3</sup>.

Podjmując zagadnienie monarszych fundacji na rzecz Kościoła w dobie średniowiecza, trudno pominąć monumentalne dzieło XV-wiecznego kronikarza Jana Długosza *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, w którym odnaleźć można liczne przekazy na interesujący nas temat. Dotyczą one fundacji władców zarówno polskich, jak i wywodzących się z innych krajów, w tym z Rusi. Dziejopis włączył bowiem do swego najwybitniejszego dzieła poświęconego historii Polski pokazną grupę wiadomości odnoszących się do dziejów Rusi. Stanowią one cenne źródło wiedzy nie tylko o faktach dotyczących historii tego narodu, lecz także na temat poglądów kronikarza na Ruś i Rusinów.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie działalności fundacyjnej podejmowanej przez ruskich książąt na rzecz Kościoła wschodniego (w tym przedstawienie postaci fundatorów, przyczyn i motywów fundacji oraz ich geograficznego zasięgu) w świetle Długoszowych *Roczników*. Warto zauważyć,

---

*polskich klasztorów cysterskich linii altenberskiej: Łekno, Łąd, Obra*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Oddział w Poznaniu, Poznań 1995; J. Dobosz, *Działalność fundacyjna Kazimierza Sprawiedliwego*, Muzeum Początków Państwa Polskiego, Instytut Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Gniezno–Poznań 1995; idem, *Fundatorzy i fundacje w średniowieczu polskim*, [w:] *Dzieła, twórcy i fundatorzy*, red. M. Brzostowicz, M. Przybył, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Poznań–Łąd 2022, s. 9–19; Z. Zyglewski, *Klasztorne fundacje możnowładztwa koronnego w okresie jagiellońskim. Zarys problematyki*, [w:] *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Turawie, 8–11.05.1996*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Pracownia Badań nad Dziejami Zakonów i Kongregacji Kościelnych (LARHCOR), Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, Opole–Wrocław 1996, s. 127–142; idem, *Monarcha a klasztor w Polsce późnego średniowiecza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2009; H. Manikowska, *Princeps fundator w przedlokacyjnym Wrocławiu. Od Piotra Włostowica do Henryka Brodatego*, [w:] *Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej*, red. E. Opaliński, T. Wiślicz, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, Warszawa 2000, s. 37–57; U. Borkowska, *Fundacje kościelne Jagiellonów w świetle zapisów w Metryce Koronnej 1447–1572*, [w:] *Fundacje i fundatorzy w średniowieczu...*, s. 58–73; T. Ginter, *Działalność fundacyjna księcia Mieszka III Starego*, Societas Vistulana, Kraków 2008; U. Borkowska, *Rex fundator*, [w:] *Dynastia Jagiellonów w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 424–438; K. Maciaszek, *Princeps fundator*, [w:] eadem, *Bolesław V Wstydlivy. Książę krakowski i sandomierski 1226–1279. Długie panowanie w trudnych czasach*, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2021, s. 500–560. Z nowszych opracowań zob. także pracę Piotra Pajora (*O budowaniu królestwa. Książęce i królewskie fundacje architektoniczne w Małopolsce jako środek reprezentacji władzy (1243–1370)*, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, Kraków 2020), w której prezentuje polityczne znaczenie fundacji architektonicznych i analizuje sposoby ich wykorzystywania jako środka reprezentacji, propagandy i legitymizacji władzy książęcej i królewskiej w XIII-wiecznej Małopolsce.

<sup>2</sup> R. Michałowski, *Princeps fundator...*, s. 11 i n.

<sup>3</sup> J. Dobosz, *Fundatorzy i fundacje...*, s. 14.

że tylko część spośród licznych wzmianek poświęconych ruskim cerkwiom i klasztorom zawiera informacje o ich fundatorach<sup>4</sup>.

Kronikarskie doniesienia dotyczące fundacji sakralnych w średniowiecznej Polsce, zamieszczone przez krakowskiego kanonika na kartach jego największego dzieła *Annales seu cronica incliti Regni Poloniae*, nie były dotąd przedmiotem odrębnego opracowania. W większości zostały one jednak odnotowane we współczesnych monografiach oraz w pracach podejmujących rozmaite zagadnienia zarówno związane z zarysowaną powyżej problematyką średniowiecznych fundacji i fundatorów, jak i poświęcone dziejom poszczególnych miast, władców czy obiektów sakralnych. Nadto przedmiotem badań nie były dotąd fundacje kościelne władców obcych ukazane w świetle *Roczników*. Z racji objętości monumentalnych *Annales* analizą objęto sześć pierwszych ksiąg dzieła, skupiając się tym samym na najdawniejszych dziejach chrześcijańskiej Rusi.

Dzięki wyłaniającemu się z analizy Długoszowych *Roczników* obrazowi fundacji ruskich książąt na rzecz Kościoła można przyjrzeć się również chrześcijańskiej Rusi. Powyżej zarysowany temat wiąże się nierozzerwalnie z podjęciem rozważań nad terminem *sacrum* oraz z zagadnieniem przestrzeni w średniowieczu i jej podziałami. W tym kontekście nie można pominąć stanowiska Jana Długosza, żarliwego chrześcijanina i patrioty, wobec świętości Kościoła wschodniego. Długoszowe fabuły ukazują bowiem nie tylko stosunek ruskich książąt do chrześcijańskiego *sacrum*, lecz także postawę samego kronikarza wobec świętości Kościoła wschodniego w aspekcie materialnym. W tym kontekście istotnym elementem światopoglądu dziejopisa jest sposób postrzegania i rozumienia przez niego *sacrum*. Analiza dzieła Długosza, pozwalająca na wydobycie z narracji licznych przejawów świętości, skłania do wysunięcia wniosku, iż w wyobrażeniu dziejopisa *sacrum* obejmuje szeroki katalog elementów, w którym obok budowli znajdują się także: liczby, słowa, gesty, znaki, ludzie, elementy środowiska naturalnego czy świata nadprzyrodzonego<sup>5</sup>.

<sup>4</sup> Z bogatej literatury poświęconej organizacji ruskiej Cerkwi przywołajmy kilka klasycznych publikacji: E.E. Golubinskij, *Istorija ruskoj cerkvi*, t. 1: *Period pervyj, Kievskij ili Domongolskij*, pervaja polovina toma, Universitetskaja tipografija, Strastnoj bul'var, Moskva 1901; M. Gruševs'kij, *Istorija Ukraïni-Rusi*, Kii'v 1993 (reprint wydania: L'viv 1905); J.N. Ščapov, *Gosudarstvo i cerkov' Drevnej Rusi X-XIII vv.*, Nauka, Moskva 1989; M. Čubatij, *Istorija christijanstva na Rusi-Ukraïni*, t. 1: *Do 1353 r.*, Rim-N'ju-Jork 1965.

<sup>5</sup> Zaznaczyć wypada, że termin *sacrum*, powszechnie łączony z pojęciem „świętość”, jest wieloznaczny. Wspomniane odniesienie do świętości odnaleźć można u wielu autorów, podejmujących w swych pracach zarysowaną powyżej tematykę. Pojmowanie *sacrum* jako świętości obecne jest m.in. w pracach: Stefana Czarnowskiego (*Podział przestrzeni i jej ograniczenie w religii i magii*, Skład główny „Nasza Księgarnia” Spółka Akc. Związku Nauczycielstwa Polskiego, Warszawa 1939, s. 5, przyp. 2), Mircei Eliadego (*Sacrum, mit, historia*, wyboru dokonał i wstępem opatrzył M. Czerwiński, przeł. A. Tatarkiewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1993), Rogera Cailloisa (*Człowiek i sacrum*, przeł. A. Tatarkiewicz, E. Burska, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1995). Przeglądu rozważań o *sacrum*, obecnych w publikacjach z różnych dziedzin i dyscyplin naukowych, dokonała Barbara Kowalska (*O sacrum w rozważaniach historyka*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2017, t. 16, s. 277–291 – tam też literatura przedmiotu). Badacze zwracają uwagę na trudność

Przed podjęciem rozważań nad Długoszowymi fabułami warto zaznaczyć, że pod pojęciem „fundacja” rozumiemy nie tylko założenie kościoła, czyli fundację właściwą (*fundatio*), lecz także wszelkie formy obdarowywania świątyń już istniejących (*donatio*)<sup>6</sup>. Jak zauważył Józef Dobosz, „działalność fundacyjną będziemy więc rozumieli jako wypadkową pojęć *fundatio* i *donatio*, czyli jako sumę założonych, obdarowanych i wspomaganych placówek kościelnych”<sup>7</sup>.

Najwcześniejsze wiadomości Długosza poświadczające erygowanie świątyń na Rusi przez jej chrześcijańskich władców odnaleźć można w passusach poświęconych panowaniu Włodzimierza Wielkiego po przyjęciu przez niego w końcu X w. chrztu z Bizancjum w obrządku słowiańskim. Akt ten zapoczątkował proces chrystianizacji Rusi Kijowskiej<sup>8</sup> i wywarł znaczny wpływ na sakralizację ruskich ziem. Ich uświęcanie dostrzegalne jest zarówno w przekształceniu przedchrześcijańskiej przestrzeni dokonany po konwersji Włodzimierza, jak i w budowaniu świątyń chrześcijańskich. Konsekwencją budowniczej działalności człowieka były przemiany w krajobrazie kulturowym i naturalnym dokonane pod wpływem rozwoju religii chrześcijańskiej<sup>9</sup>.

Przyjęcie chrześcijaństwa uwiecznić miał – wedle Długosza – kościół wystawiony przez Włodzimierza na pamiątkę tego aktu<sup>10</sup>. Kronikarski zapis został pozbawiony wszelkich dodatkowych informacji pozwalających na lokalizację świątyni. Można jednak przypuszczać, że jego źródłem stała się latopisarska wzmianka zamieszczona w *Povesti vremennyh let* pod datą 988 r., poświadczająca zbudowanie z inicjatywy tego władcy cerkwi w Korsuniu (gr. Chersonesz) – miejscu jego chrztu<sup>11</sup>. Autor latopisu odnotował fakt, iż świątynia ta została wzniesiona przez Włodzimierza na górze, którą korsunianie usy-

---

wiążącą się z poznaniem istoty *sacrum* oraz wieloznacznością tego pojęcia. Zgodzić się należy ze stwierdzeniem Jerzego Pysiaka i Anety Pieniądz-Skrzypczyk, iż jest to „podstawowe pojęcie w poznawaniu dawnych społeczeństw”. *Sacrum. Obraz i funkcja w społeczeństwie średniowiecznym*, red. J. Pysiak, A. Pieniądz-Skrzypczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 7.

<sup>6</sup> U. Borkowska, *Rex fundator...*, s. 427; R. Michałowski, *Princeps fundator...*, s. 5; J. Dobosz, *Fundatorzy i fundacje...*, s. 10–11.

<sup>7</sup> J. Dobosz, *Działalność fundacyjna Kazimierza...*, s. 15.

<sup>8</sup> Nawrócenie Rusi i dalszą ekspansję Kościoła ruskiego można uznać za pośredni sukces misji wschodniej, zapoczątkowanej przez Bizancjum, szerzej zob. M. Salamon, *Doktryna i praktyka misyjna Kościoła na Wschodzie w IV–XII wieku*, [w:] *Chryścianizacja „Młodszej Europy”*, red. J. Dobosz, J. Strzelczyk, M. Matla, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2017, s. 262–268.

<sup>9</sup> Szerzej na temat przedmiotu badań nad krajobrazem sakralnym zob. M. Lehmann, *Die Kalvarienbergeranlagen im Donauraum*, [w:] *Festschrift Franz Loidl zum 65. Geburtstag*, Hrsg. V. Flieder, Hollinek, Wien 1970, 113–159.

<sup>10</sup> *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 1–2, editionem curavit et introductionem scripsit J. Dąbrowski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Varsoviae 1964, s. 204: [...] *ecclesiam in signum et memoriam tam sue conversionis quam baptismatis et illuminationis edificat*.

<sup>11</sup> *Povest' vremennyh let*, č. 1: *Tekst i perevod*, podgotovka teksta D.S. Lichačeva, perevod D.S. Lichačeva, B.A. Romanova, red. V.P. Adrjanovoj-Peretc, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva–Leningrad 1950, s. 279: *Поставил (Владимир) и церковь в Корсуне на горе, которую насытали посреди города, выкрадывая землю из насипи*. Zob. także: *Polnoe sobranie russkich*

pali w środku grodu, nie wspomniał jednak o okolicznościach i motywach jej erygowania<sup>12</sup>. Długosz powiązał fundację cerkwi z chęcią upamiętnienia przez Włodzimierza trzech ważnych wydarzeń w dziejach świeżo schryścianizowanej Rusi: swojego nawrócenia na chrześcijaństwo, przyjęcia chrztu oraz przejrzenia po przyjęciu sakramentu<sup>13</sup>.

W sposobie kreowania przez kronikarza postaci Włodzimierza zauważalna jest tendencja uświęcania postaci sprawujących władzę. Jedną ze stosowanych w pisarstwie średniowiecznym metod było wpisywanie w biografie panujących szczególnie ważnych w kulturze chrześcijańskiej liczb<sup>14</sup>, do których bezsprzecznie należała trójka<sup>15</sup>. Jak możemy zauważyć, Długosz, ukazując motywacje leżące u źródeł księżęcej fundacji, posłużył się tą liczbą, choć niewyraźną wprost, aby wskazać trzy istotne i godne upamiętnienia wydarzenia w życiu Włodzimierza i dziejach Rusi. Autorski komentarz zamieszczony przez kronikarza wyraźnie wskazuje na komemoratywny aspekt działalności fundacyjnej księcia-neofity, co podkreśla wagę przyjęcia chrześcijaństwa przez Ruś i dowodzi znaczenia tego faktu dla Długosza.

Kolejna fundacja Włodzimierza na rzecz Kościoła, która nastąpiła u progu przyjęcia chrześcijaństwa, wpisuje się w działalność władcy podejmowaną na rzecz przekształcenia pogańskiej przestrzeni i jej uświęcania – materialnym świadectwem jest właśnie erygowanie świątyni. Z Długoszowej narracji dowiadujemy się, że z inicjatywy władcy-neofity wzniesiono w Kijowie cerkiew poświęconą św. Bazylemu, która została usytuowana w miejscu, gdzie wcześniej sprawowano obrzędy pogańskie<sup>16</sup>. Przekaz staroruskiego latopisu, który stał się podstawą zredagowanej przywołanej Długoszowej zapiski, precyzuje, że cerkiew ku czci św. Wasyla została zbudowana na wzgórzu, gdzie dawniej stał posąg gromowładnego Peruna i innych bóstw<sup>17</sup>. Wznoszenie budowli świątynnych w miejscach dawnego pogańskiego kultu jest charakterystyczne nie tylko dla Słowian wschodnich. Towarzystwo ono przyjęciu chrześcijaństwa przez pogańskie ludy, symbolizując przewyciężenie wcześniejszych wierzeń<sup>18</sup>.

*letopisej*, t. 2: *Ipat'evskaja letopis'*, Moskva 2001 (reprint wyd. 2, Sankt-Peterburg 1908; dalej: *Ipat'evskaja letopis'*), kol. 101.

<sup>12</sup> *Povesť vremennych let...*, č. 1, s. 279; *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 101.

<sup>13</sup> *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 2, s. 204.

<sup>14</sup> B. Kowalska, *W poszukiwaniu symboliki Długoszowych „Roczników”*, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego w Częstochowie, Częstochowa 2017, s. 244. Autorka wysunęła przypuszczenie, że pisarskie tendencje, wskazujące na sposoby kreowania bohaterów, nie były Janowi Długoszowi obce.

<sup>15</sup> Zob. D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. i oprac. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1990, s. 43–44.

<sup>16</sup> *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 2, s. 207: *Edificavit autem Wladimirus primam ecclesiam in loco, quo prius ydolis thura accendebantur, et eam beato Basilio dicari ordinat.*

<sup>17</sup> *Povesť vremennych let...*, č. 1, s. 280: *И поставил церковь во имя святого Василия на холме, где стоял идол Перуна и дрызие*. Zob. także: *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 103.

<sup>18</sup> A.Ju. Dvorničenko, *Drevnerusskoe obščestvo i cerkov' (V pomošč' lektoru)*, Znanie, Leningrad 1988, s. 4.



W Długoszowej narracji poświęconej ochrzczeniu ludu ruskiego w wodach Dniepru, w której zamieszczony został analizowany powyżej wyimek, odnajdujemy symboliczne zderzenie dwóch porządków – pogańskiego i chrześcijańskiego. Wiąże się to z wyraźnym wydzieleniem wszelkich materialnych świadectw i niematerialnych przejawów pogańskich praktyk poza sferę chrześcijańskiego *sacrum*. Podział na *sacrum* i *profanum* stanowi w narracji jedną z podstawowych dychotomii, która służy przedstawieniu rzeczywistości religijnej Rusi po przyjęciu chrześcijaństwa. W schrytlanizowanej przestrzeni swój uprzywilejowany status straciły dawne święte miejsca: gaje, drzewa czy kultowe posągi, które zostały zniszczone. Zdecydowany charakter podziału między światem pogańskim a chrześcijańskim w warstwie duchowej uzupełniony został o przykłady sakralizacji ruskiej ziemi w aspekcie materialnym. Obraz procesu nasycania opisywanej ziemi obiektami sakralnymi dopełniają w *Annales* jeszcze dwa wymyki. Poświadczają one fundacyjną działalność Włodzimierza na rzecz Kościoła na terenie całej Rusi. W odniesieniu do czasów najdawniejszych owe kronikarskie wiadomości ograniczają się do ogólnego stwierdzenia, że książę zbudował liczne świątynie z kamienia i cegły<sup>19</sup> w różnych częściach Rusi<sup>20</sup>.

Wzniesienie w Kijowie świątyni poświęconej św. Bazylemu w miejscu, gdzie wcześniej sprawowano pogańskie praktyki, wyznacza w Długoszowej narracji początek działalności fundacyjnej Włodzimierza w stołecznym grodzie<sup>21</sup>. Drugą w kolejności, wspomnianą przez dziejopisa fundacją tego księcia w Kijowie była cerkiew poświęcona Bogurodzicy (u Długosza Najświętszej Maryi Panny<sup>22</sup>), pełniąca do połowy XI w. funkcję głównego ośrodka religijnego na Rusi<sup>23</sup>. Dane źródłowe – wyraźnie wskazujące Światosławowicza jako fundatora cerkwi poświęconej Bogurodzicy – mówią o pochowaniu tego władcy w jej murach<sup>24</sup>.

Murowana świątynia, wniesiona przez budowniczych greckich w latach dziewięćdziesiątych X w., zwana potocznie Dziesięciną od dochodów czerpanych z dziesięcin, początkowo była zarządzana przez Anastazego, kapłana pochodzącego z Chersonezu<sup>25</sup>. Cerkiew Bogurodzicy (Dziesięcinna), uloko-

<sup>19</sup> *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 2, s. 207: [...] *plures ecclesias ex muro petra et latere edificat.*

<sup>20</sup> *Ibidem*: [...] *in aliis regionibus Russie templa et sacerdotes Dei multiplicat.*

<sup>21</sup> Opowiadając o erygowaniu świątyni pw. św. Bazylego, dziejopis zaznaczył, iż był to pierwszy kościół wzniesiony przez Włodzimierza po przyjęciu chrześcijaństwa przez Rusinów. *Ibidem*.

<sup>22</sup> *Ibidem*: *Edificat et alteram ecclesiam Wladimirus beate Virgini Marie in Kyow* [...].

<sup>23</sup> P.P. Toločko, *Desjatinnna cerkva – centr davnorus'koi duchovnosti*, [w:] *Cerkva Bogorodici Desjatinnna v Kievi. Do 1000-littja osvjačennja*, red. idem, Kiiv 1996, s. 12–15.

<sup>24</sup> *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 282; *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 115; *Polnoe sobranie ruskich letopisej*, t. 3: *Novgorodskie letopisi po Sinodalnomu kharatejnomu spisku*, tip. Imperatorskoj Akademii Nauk, Sankt-Peterburg 1888 (dalej: *Novgorodskaja pervaja letopis' po Sinodal'nomu spisku*), s. 76; *Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 5: *Sofijskaja pervaja letopis'*, Leningrad 1925 (dalej: *Sofijskaja pervaja letopis'*), s. 79. Zob. świadectwo Thietmara z Merseburga w: *Kronika Thietmara*, przeł., wstęp i przyp. M.Z. Jedlicki, posłowie K. Ożóg, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2012, ks. VII, rozdz. 74, s. 214, a także: *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 2, s. 251.

<sup>25</sup> A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968, s. 40 i n. Zdaniem uczonego cerkiew Dziesięcinna – wbrew przekonaniu obecnemu w nauce – nigdy nie pełniła funkcji archikatedry kijowskiej. *Ibidem*, s. 46.

wana w bezpośrednim sąsiedztwie dworu teremnego Włodzimierza Światosławowicza, powstała na reliktach dawnych kurhanów, identyfikowanych przez badaczy z miejscem pochówku księcia lub jego drużyny<sup>26</sup>. Według przekazu najstarszego latopisu staroruskiego została wzniesiona przez budowniczych sprowadzonych z Bizancjum<sup>27</sup>. Zdaniem Andrzeja Poppego cerkiew Dziesięcinna była poświęcona Bogurodzicy będącej patronką Kijowa<sup>28</sup>.

Oprócz odnotowania faktu erygowania świątyni i wskazaniu jej roli jako księżęcej nekropolii Długosz skupił się na jej wnętrzu. Nie omieszkał nadmienić, że chrześcijański książę, nie szczędząc wydatków, bogato wyposażył cerkiew<sup>29</sup>. Poświadczono źródłowo sowite wyposażenie cerkwi w postaci ikon i sprzętu kościelnego zostało wywiezione przez Włodzimierza jako trofeum wojenne z Korsunia<sup>30</sup>. Hojności i chrześcijańskiej postawy ruskiego władcy dowodzi w *Annales* jeszcze inna wzmianka, zanotowana nieco niżej analizowanego passusu. Poświadczona ona szczodroblivość Włodzimierza zorientowaną na rzecz utrzymania nowo wybudowanych świątyni, w tym cerkwi pw. Bogurodzicy (Dziesięcinnej), które miały korzystać z dziesięcin czerpanych z dochodów Włodzimierza<sup>31</sup>. Władca przeznaczył na ten cel znaczną część swego mienia. Piszący z perspektywy XV w. dziejopis rozwinął powyższą informację, znaną ze źródeł wcześniejszych, wskazując na prymicje, czyli pierwociny plonów, jako dodatkowe źródło utrzymania monarszych fundacji<sup>32</sup>.

Wyjątkowe okoliczności towarzyszyły erygowaniu cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego w Wasylewie oraz kijowskiej cerkwi św. Sofii – Mądrości Bożej, które wedle Długosza zostały wzniesione przez ruskich książąt jako wotum dziękczynne. Pierwszą z wymienionych świątyni ufundował Włodzimierz Wielki w końcu X w. Okoliczności jej budowy wiążą się z dramatycznymi wydarzeniami, które rozegrały się w czasie, kiedy to koczownicze

<sup>26</sup> D.D. Elišin, *Kompleks monumental'nych sooruzenij konca X veka na Starokievskoj gore: archeologičeskij, istoriko-architekturnyj i gradostroitel'nyj aspekty. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk*, Sankt-Peterburg 2008, s. 20.

<sup>27</sup> W źródłach (*Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 282; *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 106) znajdujemy informację, że cerkiew zbudowana została z kamienia. Wznoszenie świątyni kamiennoceglanych na Rusi pochłaniało ok. 4–5 lat. Dłużej trwały budowanie większych świątyni, jak w przypadku cerkwi Dziesięcinnej, która wznoszona była 8 lat. Zob. P.A. Rappoport, *Stroitel'noe proizvodstvo Drevnej Rusi X–XIII vv.*, Sankt-Peterburg 1994, s. 114. Według ustaleń Pavla A. Rappoporty (*Zodčestvo Drevnej Rusi*, Leningrad 1986, s. 34) w Kijowie działał wówczas jeden cech murarzy, zrzeszający ok. 15–30 osób, co wpływało na czas budowy świątyni. Zob. także: idem, *Stroitel'noe proizvodstvo...*, 132–133.

<sup>28</sup> A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 50. Zob. także: *Povest' vremennyh let*, č. 2: *Priloženija*, sta'i i komentarii D.S. Lichačeva, red. V.P. Adrianova-Peretc, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva–Leningrad 1950, s. 348.

<sup>29</sup> *Ioannis Długossii Annales...*, lib. 2, s. 207: [...] ornat eam vasis aureis et preciosa supellectili.

<sup>30</sup> Ibidem. Zob. *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 282; *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 106.

<sup>31</sup> *Ioannis Długossii Annales...*, lib. 2, s. 207. Staroruski latopis poświadczona, iż dochody czerpane z dziesięcin miały być podstawą utrzymania cerkwi Dziesięcinnej (*Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 282).

<sup>32</sup> *Ioannis Długossii Annales...*, lib. 2, s. 207.

plemię Pieczyngów wkroczyło na Ruś, podchodząc pod Wasylew<sup>33</sup>. Starcie z Pieczyngami, do którego doszło 6 sierpnia 996 r., tj. w święto Przemienienia Pańskiego, zakończyło się sromotną klęską ruskich pułków<sup>34</sup>. Włodzimierz, chcąc ratować życie, uszedł z pola walki, chroniąc się pod mostem. W ciężkiej dla niego chwili ślubował on Najwyższemu wystawienie świątyni poświęconej Przemienieniu Pańskiemu<sup>35</sup>.

Literacki obraz przywołanych wydarzeń, który możemy poznać za pośrednictwem *Povesti vremennyh let*, w głównym zarysie jest zbieżny z utrwalonym w *Annales* Długosza pod datą 998 r. W opowieści o wojennych czynach Włodzimierza dziejopis przemilczał Wasylew jako miejsce starcia ruskich pułków z oddziałami Pieczyngów oraz księżęcej fundacji dziękczynnej. Pomijając wątek złożenia przyrzeczenia przez Włodzimierza w chwili zagrożenia życia, odnotował fakt wystawienia przez niego świątyni oraz jej uposażenia dokonane jako wotum za ocalenie życia. Wbrew latopisarskiej informacji usytuował on fundację księżęcą w Kijowie (*in Kyow*), a nie w Wasylewie<sup>36</sup>. W konkluzji do opisywanych wydarzeń wyjaśnił, iż nadanie świątyni wezwania Przemienienia Pańskiego miało upamiętniać dzień, w którym rozegrała się bitwa i kiedy nastąpiło ocalenie Włodzimierza<sup>37</sup>.

W podobnym świetle zostało ukazane powstanie kijowskiej cerkwi św. Sofii – Mądrości Bożej<sup>38</sup>. Długosz, podążając śladem najstarszego staroruskiego latopisu, przypisał jej wzniesienie Jarosławowi Mądrym<sup>39</sup>. Fundacji kijowskiej świątyni nie wiąże z osobą tego władcy *Latopis nowogrodzki I* starszej redakcji, który pod datą 1017 r. podaje lakoniczną wiadomość o założeniu św. Sofii w Kijowie<sup>40</sup>. Według Poppego erekcję i budowę drewnianej świątyni Mądrości

<sup>33</sup> *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 284. Wasylew – miasto położone na lewym brzegu rzeki Stuhny, na północny zachód od Kijowa. Zob. A.N. Nasonov, „*Russkaja zemlja*”: obrazovanie territorii drevnerusskogo gosudarstva. *Istoriko-geografickoe issledovanie*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1951, s. 236; Wasylków, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 13, red. B. Chlebowski, nakł. F. Sulimierskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1893, s. 136.

<sup>34</sup> *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 284; *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 109. A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 49. Zob. także: S.V. Cyb, *Drevnerusskoe vremjaisčislenie v „Povesti vremennyh let”*, Dmitrij Bulanin, Sankt-Peterburg 2011, s. 129–130.

<sup>35</sup> *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 284; *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 109. Zob. także: V.T. Pašuto, *Vnešnjaja politika Drevnej Rusi*, Moskva 1968, s. 108.

<sup>36</sup> *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 2, s. 221.

<sup>37</sup> *Ibidem: Post quorum discessum Wladimirus Russie dux in signum sue evasionis ecclesiam Transfiguracionis in Kyow edificat et dotat, eo quod in festo Transfiguracionis iuxta Grecorum ritum clades illa et sua evasio contigerat.*

<sup>38</sup> Wyobrażenia na temat Sofii – upersonifikowanej Mądrości Bożej, charakterystyczne dla kultury duchowej chrześcijaństwa wschodniego – przedstawiła Zofia Brzozowska w swej pracy *Sophia – upersonifikowana Mądrość Boża. Dzieje wyobrażeń w kręgu kultury bizantyńsko-słowiańskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.

<sup>39</sup> *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 2, s. 310. Zob. także: *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 102: *Заложы Ярославъ городъ великій, у него же града суть Златая врата; заложы же и церковь святыя Софья*. Zob. także: *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 138.

<sup>40</sup> *Novgorodskaja pervaja letopis' po Sinodal'nomu spisku*, s. 89: *И заложена бысть святыя Софья*. Podobnie w *Latopisie sofijskim I (Sofijskaja pervaja letopis'*, s. 128).



Bożej należy przypisać Włodzimierzowi Wielkiemu i wiązać ją z powstaniem organizacji kościelnej na Rusi<sup>41</sup>. Fundacją Jarosława jest natomiast istniejąca do dziś murowana katedra metropolitalna Mądrości Bożej<sup>42</sup>, której początek budowy datowany jest przez *Povest'* na 1037 r.<sup>43</sup>

Okoliczności i motywy jej ufundowania zostały przedstawione przez Długosza w kontekście szerszej opowieści o wydarzeniach, które rozegrały się po przejściu władztwa kijowskiego przez Jarosława po bezpotomnej śmierci jego brata Mścisława I Chrobrego. Passus zredagowany na podstawie *Povesti* wprowadza nas w kulisy wewnętrznej sytuacji Rusi zagrożonej atakiem stepowych koczowników<sup>44</sup>. Według kronikarza fundacja świątyni była wotum złożonym przez wielkiego księcia kijowskiego za zwycięstwo odniesione przez niego nad oddziałami Pieczyngów, którzy podczas jego nieobecności w stolicy napadli na Kijów<sup>45</sup>. Książęcą fundację poświadcza *Povest' vremennyh let*. Zapiska latopisarska pod datą 1036 r. potwierdza wzmiankowaną przez kronikarza lokalizację cerkwi w miejscu, gdzie doszło do starcia z wrogimi koczownikami<sup>46</sup>. Można przypuszczać, że przywołany zapis stał się dla Długosza podstawą przekonania, jakoby jej wzniesienie było wyrazem dziękczynienia za triumf odniesiony nad nieprzyjacielem. O znaczeniu, jaki fakt fundacji książęcej miał dla kronikarza, świadczy, że powyższa informacja została własnoręcznie wpisana przez Długosza do autografu pod tekstem głównym<sup>47</sup>.

W kolejnym przekazie, zanotowanym pod datą 1034 r., dziejopis dłużej zatrzymał się nad bogatym wyposażeniem cerkwi św. Sofii – Mądrości Bożej. Z Długoszowego opisu, obfitującego w szczegóły nieznane innym źródłom, wyłania się obraz murowanej świątyni z wieżą pokrytą połączanym dachem<sup>48</sup>. Po zwięzłym osadzeniu świątyni w przestrzeni Kijowa<sup>49</sup> oraz pochwalę murowanej budowli kronikarz przeszedł do właściwego, szczegółowego opisu. Wedle kronikarskiego przekazu jej pełne przepychu wnętrze ozdobione zostało złotymi i srebrnymi naczyniami oraz zapewniono księgi i kosztowne szaty liturgiczne<sup>50</sup>. Wyposa-

<sup>41</sup> A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 44 i n. Zob. także: W. Molè, *Kijowski sobór Św. Sofii*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 2: F–K, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Spławiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, s. 415–418.

<sup>42</sup> A. Poppe, *Państwo i Kościół...*, s. 44 i n.

<sup>43</sup> *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 102; *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 138.

<sup>44</sup> Zob. V. Kargalov, *Rus' i kočevniki*, Veče, Moskva 2008, s. 51.

<sup>45</sup> *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 2, s. 310: *In signum autem victoriae in loco certaminis ecclesiam sancte Zophie, ante conflictum votam, Jaroslaus erigit, que post honore metropolitico est insignita.*

<sup>46</sup> *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 101–102: *Печеньъзи приступати почаша, и сосутишиася намъсте, иде же стоить нынѣ святая Софѣя, митрополья русьская.* Zob. także: *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 138.

<sup>47</sup> Ioannis Długosz *Historia Poloniae usque ad annum 1406. Codex autographus*, Biblioteka Książąt Czartoryskich – oddział Muzeum Narodowego w Krakowie, sygn. 1306 IV Rkps, s. 149.

<sup>48</sup> *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 2, s. 311.

<sup>49</sup> *Ibidem*, s. 310.

<sup>50</sup> *Ibidem*, s. 311: *Exstruit deinde sumptu oso muro ecclesiam sancte Zophie, cuius turrim tabulatis deauratis tegit; ecclesiam vero vasis aureis et argenteis, libris vestibusque preciosis dotat, nobilitat et ex ornat.*

żenie świątyni poświadczają staroruskie latopisy, notując, że Jarosław ozdobił ją złotem i srebrem, a także obdarował naczyniami liturgicznymi i księgami, które lubił<sup>51</sup>. W przytoczonych opisach zarysowuje się wyraźnie dysproporcja w szczegółowości. Z przekazu krakowskiego kanonika wybrzmiewa podziw dla świątyni i uznanie wyrażone pod adresem jej fundatora i budowniczego. W Długoszowych *Annales* Jarosław Mądry jawi się jako niezwykle hojny ofiarodawca, troszczący się o odpowiednią oprawę kultu. Książęca fundacja i jej bogate wyposażenie stanowią w narracji manifestację bogactwa ruskiego księcia, które było oznaką prestiżu i powodzenia władcy<sup>52</sup>.

W analizowanym powyżej passusie Długosz po raz kolejny odniósł się do fundacyjnej działalności Jarosława, notując, że po zakończeniu wojen ruski książę wznosił w Kijowie liczne kościoły oraz klasztory męskie i żeńskie<sup>53</sup>. Działalność tego władcy na rzecz Kościoła znajduje poświadczenie w staroruskich latopisach. Ich autorzy stwierdzają jednak, że poza kijowską cerkwią św. Sofii – Mądrości Bożej panujący wznosił liczne świątynie w innych ruskich grodach<sup>54</sup>. Jak możemy zauważyć, kronikarz przyznał stołecznemu Kijowowi kluczową rolę w swej wizji chrystianizacji Rusi. Uwagę zwraca określenie przez dziejopisa momentu podjęcia przez Jarosława szeroko zakrojonej działalności na rzecz Kościoła. W kontekście książęcej fundacji dostrzec można wyobrażenia Długosza na temat ideału władcy, który – po zakończeniu kampanii wojennych – zwraca się ku Najwyższemu, erygując liczne świątynie<sup>55</sup>. Fundacje Jarosława Mądrego, o których ogólnie wspominał kronikarz, należy rozpatrywać w kontekście kontynuacji dzieła ewangelizacji Rusi rozpoczętego przez Włodzimierza Wielkiego.

Przedstawione powyżej passusy są ważnymi komponentami portretów chrześcijańskich władców Rusi: Włodzimierza Wielkiego i Jarosława Mądrego<sup>56</sup>. Literacki wizerunek tych panujących w *Annales* współtworzą dwie grupy informacji: opis rządów, w którym dziejopis zawarł liczne opinie na temat panujących, oraz ich rysy pośmiertne. Opisy zachowań ksiąząt w konkretnych sytuacjach, odgrywające ogromną rolę w konstruowaniu przez Długosza ich wizerunków, są postrzegane jako pierwszy etap tworzenia monarszych portretów<sup>57</sup>. Jak może-

<sup>51</sup> *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 102; *Ipaťevskaja letopis'*, kol. 138. Staroruskie latopisy nie precyzują materiału budulcowego, z którego została wzniesiona świątynia Mądrości Bożej. Według ustaleń Andrzeja Poppego (*Państwo i Kościół...*, s. 40 i n.) świątynię murowaną poprzedzała budowla drewniana. Być może podstawą informacji zamieszczonej przez Długosza o istnieniu w Kijowie murowanej świątyni św. Sofii była tradycja ustna.

<sup>52</sup> R. Michałowski, *Princeps fundator...*, s. 11 i n.

<sup>53</sup> *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 2, s. 311.

<sup>54</sup> Na temat działalności fundacyjnej Jarosława Mądrego zob. *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 102; *Ipaťevskaja letopis'*, kol. 139. Zob. także: R.G. Skrynnikov, *Krest i korona: cerkov' i gosudarstvo na Rusi IX–XII vv.*, Iskusstvo-SPB, Sankt-Peterburg 2000, s. 30–36.

<sup>55</sup> R. Michałowski, *Princeps fundator...*, s. 38 i n.

<sup>56</sup> Zob. biografie obu władców: A. Karpov, *Vladimir Svjatoj*, Molodaja gvardija, Moskva 2004; idem, *Jaroslav Mudryj*, Molodaja gvardija, Moskva 2001.

<sup>57</sup> J. Skomiał, *Polski portret litewskiego władcy. Witold Kiejstutowicz w świetle „Annales” Jana Długosza*, [w:] *„Rodzinna Europa”*. Europejska myśl polityczno-prawna u progu XXI wieku, red.

my zauważyć, prezentacja poczynań ruskich książąt na rzecz Kościoła pozwoliła dziejopisowi na zamieszczenie szeregu ocen opisywanych postaci, wyrażenie aprobaty dla ich postępowania czy uznania dla architektury cerkiewnej i bogactwa wyposażenia świątyń. Dodać wypada, że ocena ruskich władców nierzadko zależała od kontekstu opisywanych wydarzeń. Obok negatywnych opinii pod adresem Rusinów, które pojawiają się na kartach *Annales*, odnaleźć można szereg pozytywnych wizerunków ruskich władców i władczyń. Przykłady te przełamują obecny w literaturze pogląd, formułowany najczęściej dość ogólnie, mówiący o niechęci Długosza wobec Rusinów<sup>58</sup>. Pozytywne przedstawienie opisywanych postaci zawierają najczęściej fragmenty ukazujące działalność podejmowaną przez ruskich władców na rzecz Kościoła, narracje bitewne, których przedmiotem są m.in. starcia Rusinów z pogańskimi Połowcami, oraz zwięzłe charakterystyki pośmiertne ruskich książąt, będące drugim etapem tworzenia wizerunków panujących<sup>59</sup>. Owa swoista ocena końcowa, będąca bilansem całego okresu panowania, jest opinią bardziej wyważoną<sup>60</sup>. W niej Długosz pomija wcześniej zarzucane władcom różne błędy i uchybienia, jeżeli ich panowanie przyniosło rozszerzenie granic, sukcesy wewnętrzne lub podniosło prestiż państwa<sup>61</sup>.

Jak już zauważono, w odniesieniu do zagadnienia działalności fundacyjnej ruskich władców przedstawionej w Długoszowych *Rocznikach* istotną rolę odgrywają charakterystyki pośmiertne ruskich książąt. Należy jednak podkreślić, że zakres poruszanych kwestii jest niewspółmiernie skromniejszy niż w przypadku polskich władców. Szczególna wartość tej grupy informacji polega na tym, że ich analiza umożliwiła uchwycenie kwestii postrzeganych przez dziejopisa jako najistotniejsze w odniesieniu do sprawujących władzę. Drugą niezwykle istotną grupą Długoszowych wzmianek, które przynoszą najwięcej informacji na temat fundacji chrześcijańskich świątyń na terenie Rusi, są noty nekrologiczne ruskich książąt. Dzięki skrupulatnemu określaniu miejsc pochówków władców *Roczniki* stanowią cenne źródło wiedzy na temat fundacji cerkiewnych, dostarczając także wiadomości o zmarłych, których szczątki doczesne złożono w świątyniach. Powtarzana niemal przy okazji każdego za-

---

P. Fiktus, H. Malewski, M. Marszał, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2015, s. 45.

<sup>58</sup> Pogląd taki formułowali m.in.: M. Bobrzyński, S. Smolka, *Jan Długosz. Jego życie i stanowisko w piśmiennictwie*, Wydawnictwo Konstantego hr. Przeździeckiego, Kraków 1893, s. 12, 183; J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1964, s. 238; M. Koczerska, *Mentalność Jana Długosza w świetle jego twórczości*, „Studia Źródłoznawcze” 1971, t. 15, s. 133–134; S. Gawęda, *Ocena niektórych problemów historii ojczystej w „Rocznikach” Jana Długosza*, [w:] *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, cz. 1, red. idem, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1980, s. 196; F. Sielicki, *Polsko-ruskie stosunki kulturalne do końca XV w.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997, s. 140.

<sup>59</sup> J. Skomiał, *Polski portret...*, s. 45.

<sup>60</sup> S. Gawęda, *Ocena niektórych problemów...*, s. 200; U. Borkowska, *Treści ideowe w dziełach Jana Długosza. Kościół i świat poza Kościołem*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1983, s. 95.

<sup>61</sup> S. Gawęda, *Ocena niektórych problemów...*, s. 200.

pisu uwaga, że zwłoki księcia zostały pochowane, dowodzi, jak istotnym dla Długosza aspektem chrześcijańskiego stosunku do zmarłych była troska o ich doczesne szczątki<sup>62</sup>.

Ruskich władców po śmierci składano w fundowanych przez nich świątyniach bądź wzniesionych przez ich najbliższych przodków<sup>63</sup>. Według ustaleń Martina Dimnika do czasów najazdu mongolskiego w 1240 r. byli oni chowani w szesnastu cerkwiach usytuowanych na terenie stolicy Rusi lub w jej okolicy<sup>64</sup>. Analiza pośmiertnych wizerunków oraz not nekrologicznych zamieszczonych przez Długosza w *Annales* pozwoliła na wyszczególnienie grupy książąt-fundatorów i erygowanych przez nich świątyń. Nasze rozważania rozpoczniemy od pośmiertnych charakterystyk dwóch chrześcijańskich władców Rusi (Włodzimierza Światosławowicza i Jarosława Mądrego), które zawierają informacje o miejscach ich wiecznego spoczynku. Okoliczności książęcych fundacji zostały przedstawione wcześniej.

Szcątki doczesne Włodzimierza Wielkiego złożono, wedle przekazu Długosza, w pochodzącej z fundacji zmarłego cerkwi Bogurodzicy (Dziesięcinnej) w Kijowie<sup>65</sup>. Pełniła ona na Rusi rolę nekropolii dynastycznej Rurykowiczów. Znajdowało się tam również wtórne miejsce pochówku księżnej Olgi, babki Włodzimierza, przeniesionej z jego nakazu z poprzedniego grobowca<sup>66</sup>. Za sprawą umiejscowienia w murach tej świątyni sarkofagów książąt Włodzimierza Wielkiego, Jaropelka, Olega Światosławowiczów oraz księżnej Olgi cerkiew Dziesięcinna stała się ważnym ośrodkiem organizacji ideowej i politycz-

<sup>62</sup> M. Koczerska, *Mentalność Jana Długosza...*, s. 117.

<sup>63</sup> Problematykę pochówków stosowanych na terenie średniowiecznej Rusi wyczerpująco omówiła Taťjana D. Panova (*Carstvo smerti. Pogrebal'nyj obrjad srednevekovoj Rusi XI–XVI vekov*, Radunica, Moskwa 2004). Autorka, przedstawiając typologię pochówków, wyróżniła: groby drewniane, kamienne sarkofagi, grobowce ceglane i arkosolia. W swej pracy skupiła się także na ukazaniu sposobów rozmieszczania pochówków w cerkwiach.

<sup>64</sup> M. Dimnik, *Dynastic Burials in Kiev before 1240*, „Ruthenica” 2008, vol. 7, s. 91–92. Miejscem spoczynku ruskich książąt były również cerkwie klasztorne. Do czasów najazdu mongolskiego na terenie Kijowa istniało szesnaście klasztorów. Ich katalog przedstawił Makarij Bulgakov (*Istorija Russkoj Cerkvi*, t. 4, Sankt-Peterburg 1886, s. 132), wymieniając monasteria pod wezwaniem: św. Dymitra Sołuńskiego, św. Jerzego, św. Ireny, św. Mikołaja, św. Miny, św. Michała Archaniola, Chrystusa Zbawiciela, św. Symeona, św. Andrzeja, Złożenia Szat Matki Bożej, św. Łazarza, św. Fiodora, św. Cyryla, Zaśnięcia NMP „zarubski”, św. Bazylego Wielkiego oraz Zmartwychwstania Chrystusa.

<sup>65</sup> *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 2, s. 251: [...] *in Kyow adductus in ecclesiam beate Virginis, quam ipse vivens edificaverat, sub marmoreo lapide sepelitur*. Informacja przekazana przez Długosza znajduje poświadczenie w staroruskich latopisach. Zob. *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 282; *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 115. Długosz zanotował śmierć Włodzimierza Wielkiego pod datą 1005 r. (*Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 2, s. 250–251). W ujęciu dziejopisa bunt syna tego władcy, Jarosława Włodzimierzowicza, stał się bezpośrednią przyczyną jego choroby, a następnie śmierci w zamku berestowskim (ibidem, s. 251), która w rzeczywistości nastąpiła 15 lipca 1015 r. (*Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 288).

<sup>66</sup> D. Ajnalov, *Sud'ba kievskogo chudožestvennogo nasledija*, [w:] *Zapiski Otdelenija russkoj i slavjanskoj archeologii Russkogo archeologičeskogo obščestva*, t. 12, Petrograd 1918, s. 32–34.

nej władztwa Rurykowiczów<sup>67</sup>. W przekazie poświęconym śmierci Jarosława Mądrego, zanotowanym pod datą 1051 r., kronikarz podał, że miejscem wiecznego spoczynku tego władcy stał się zbudowany przez niego kościół św. Zofii<sup>68</sup>. Szczątki doczesne fundatora złożono w marmurowym sarkofagu, o czym wzmiankuje Długosz<sup>69</sup>, opierając się na tradycji latopisarskiej<sup>70</sup>.

Analiza not nekrologicznych ruskich książąt pozwoliła na wydzielenie z tekstu *Annales* kolejnych informacji na temat fundacji ruskich świątyń i ich fundatorów. Wspomnianą grupę książęcych nekrologów stanowią wzmianki roczne o czasie śmierci władców oraz o cerkwi, w której zostali oni pochowani, z zaznaczeniem, czy świątynie pochodziły z fundacji zmarłych.

Wedle przekazu krakowskiego kanonika szczątki Światopełka II Michała (zm. 1113 r.), wielkiego księcia kijowskiego w latach 1093–1113, najmłodszego syna Iziasława Jarosławowicza, złożono w cerkwi św. Michała w Kijowie, którą sam ufundował i ozdobił pozłacanym szczytem<sup>71</sup>. Książęcą fundację cerkwi o złotych kopułach (*Золотоверхая*), będącą miejscem jego pochówku, poświadczają przekazy *Povesti* zamieszczone pod datami: 1108 r.<sup>72</sup> i 1113 r.<sup>73</sup>

Miejscem wiecznego spoczynku Światosława III Wszewołodowicza (zm. 1194 r.), wielkiego księcia kijowskiego wywodzącego się z czernihowskiej gałęzi Rurykowiczów, stała się według Długosza kijowska cerkiew św. Cyryla,

<sup>67</sup> M. Bartnicki, *Władca i poddani w historiografii ruskiej XI–XIII wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2015, s. 123.

<sup>68</sup> *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 3–4, moderatore M. Plezia, Varsaviae 1970, s. 64: [...] *ecclesia Sancte Zophie in Kyow, quam edificaverat*. Informacja ta znajduje poświadczenie źródłowe. Zob. *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 108; *Ipaťevskaja letopis'*, kol. 149.

<sup>69</sup> *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 3, s. 64. Zabytek wykonany w stylu bizantyńskim zachował się do naszych czasów i obecnie mieści się w bocznym ołtarzu cerkwi św. Sofii, poświęconym św. Włodzimierzowi. Szerzej na ten temat zob. E.I. Archipova, *Architekturno-plastinčatij dekor ta sarkofagi Desjatinnoj cerkvi*, [w:] *Cerkva Bogorodičij Desjatinna v Kievi. Do 1000-littja osvjačennja*, red. P.P. Toločko, Kiiiv 1996, s. 65–67; A. Grabar, *Sculptures Byzantines du Moyen Age*, t. 2: *XI<sup>e</sup>–XIV<sup>e</sup> siècle*, Éditions A. et J. Picard, Paris 1976, s. 88.

<sup>70</sup> *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 108; *Ipaťevskaja letopis'*, kol. 149.

<sup>71</sup> *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 4, s. 263: *Sextadecima die mensis Aprilis Swantopelk Kyowiensis dux et socer Boleslai Polonorum ducis in Kyow moritur et in ecclesia sancti Michaelis in Kyow quam, biennio ante sumptuoso opere deauratum ei fabricando verticem fundaverat, sepelitur*.

<sup>72</sup> *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 389: *Заложена была церковь святого Михаила златоверхая Святополком князем, 11 июля*. Zob. także: *Ipaťevskaja letopis'*, kol. 259; *Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 7: *Letopis' po Voskresenskomu spisku*, Sankt-Peterburg 1856 (dalej: *Letopis' po Voskresenskomu spisku*), s. 21; P.P. Toločko, *Kiev i Kievskaja zemlja v period feodal'noj razdroblennosti XII–XIII vv.*, Naukova dumka, Kiev 1980, s. 54–56.

<sup>73</sup> *Povest' vremennyh let...*, č. 1, s. 398: [...] *и похоронили в церкви святого Михаила, которую он сам построил*. Zob. także: *Ipaťevskaja letopis'*, kol. 275; *Letopis' po Voskresenskomu spisku*, s. 22–23. Według Martina Dimnika (*Dynastic Burials...*, s. 92) w przypadku cerkwi św. Andrzeja możemy mówić o czterech potwierdzonych pochówkach dynastycznych i dwóch przypuszczalnych.



wzniesiona przez jego ojca, Wszewołoda Olegowicza (zm. 1146 r.)<sup>74</sup>, w którym spoczywała już jego matka Maria<sup>75</sup>. Natomiast sam fundator świątyni został pochowany w wyszogrodzkiej cerkwi św. św. Borysa i Gleba<sup>76</sup>.

Mściśław Mściśławowicz zwany Udałym po swej śmierci w 1228 r., zgodnie z Długoszowym przekazem, spoczął w cerkwi św. Krzyża w Kijowie, którą sam ufundował<sup>77</sup>. Żaden ze staroruskich latopisów informujących o odejściu tego władcy nie odnotował miejsca jego pochówku<sup>78</sup>. Cerkiew o takim wezwaniu nie zachowała się w Kijowie<sup>79</sup>, jednak nie można wykluczyć jej istnienia wobec pozytywnej oceny wiarygodności podanych przez Długosza informacji na temat Mściśława<sup>80</sup>.

Miejscem wiecznego spoczynku księcia czernihowskiego Mściśława Włodzimierzowicza, zwanego Chrobrym, syna Włodzimierza Wielkiego, który zginął w czasie polowania ok. 1036 r., stał się kościół Świętego Zbawiciela, pochodzący z fundacji zmarłego<sup>81</sup>. Informacje o okolicznościach śmierci Mściśława, wzniesieniu przez niego świątyni w Czernihowie oraz miejscu jego pochówku zostały przejęte przez kronikarza z tradycji latopisarskiej<sup>82</sup>. Zachowana do dziś

<sup>74</sup> *Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 5–6, moderatore M. Plezia, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Varsoviae 1975, s. 173: [...] *in ecclesia sancti Cyrilli, quam pater suus Czirnyeowiensis dux fabricaverat, sepelitur*. Miejsce pochówku Światosława znajduje potwierdzenie źródłowe, jednak data jego śmierci podana przez Długosza (1198 r.) jest rozbieżna z datowaniem jego zgonu przez latopisy (24 VII 1194). Zob. *Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 1: *Lavrent'evskaja letopis'*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Leningrad 1926–1928 (dalej: *Lavrent'evskaja letopis'*), kol. 412; *Ipat'evskaja letopis'*..., kol. 680; M. Dimnik, *The Dynasty of Chernigov 1054–1146*, Cambridge University Press, New York 2003, s. 207; A.A. Šachmatov, *Razyskaniija o drevnejšyx russkich letopisnyx svodach*, tip. M.A. Aleksandrova, Sankt-Peterburg 1908, s. 75–76.

<sup>75</sup> M. Dimnik, *Dynastic Burials...*, s. 89, 92.

<sup>76</sup> *Lavrent'evskaja letopis'*, kol. 314; *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 321; *Letopis' po Voskresenskomu spisku*, s. 35; M. Dimnik, *Dynastic Burials...*, s. 91.

<sup>77</sup> *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 6, s. 229–230: [...] *in ecclesia Sancte Crucis in Kyow, quam fabricaverat, sepelitur*. Między datowaniem zgonu Mściśława przez Długosza (1219 r.) i w ruskich latopisach istnieje duża rozbieżność. Te ostatnie umieszczają zejście władcy z tego świata pod datą 1227 r. lub 1228 r. Zdaniem Dariusza Dąbrowskiego (*Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV w.)*, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2008, s. 511) jego śmierć nastąpiła w okresie między 1 kwietnia a 24 sierpnia 1228 r.

<sup>78</sup> *Lavrent'evskaja letopis'*, kol. 450; *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 752; *Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 15: *Rogozhskij letopisec. Tverskoj sbornik*, Moskva 2000 (dalej: *Tverskaja letopis'*), kol. 347; *Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 40: *Gustynskaja letopis'*, Sankt-Peterburg 2003, s. 116.

<sup>79</sup> Zob. M. Dimnik, *Dynastic Burials...*, s. 91–92; N.I. Ščaveleva, *Drevnija Rus' v „Pol'skoj Istorii” Jana Dluogoša (knigi I–VI). Tekst, perevod, kommentarij*, red. A.V. Nazarenko, Pamiatniki Istoričeskoj Mysli, Moskva 2004, s. 449, przyp. 356.

<sup>80</sup> D. Dąbrowski, *Genealogia Mściśławowiczów...*, s. 511.

<sup>81</sup> *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 2, s. 309: [...] *in ecclesia sancti Saluatoris, quam edificaverat, sepulto*.

<sup>82</sup> *Povest' vremennyx let...*, č. 1, s. 101; *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 188; *Sofijskaja pervaja letopis'*, s. 126. Rok śmierci Mściśława podany przez Długosza (1033 r.) odbiega od utrwalonego w *Povesti* (1036 r.). Zob. *Povest' vremennyx let...*, č. 1, s. 101; *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 188. *Latopis sofijski I (Sofijskaja pervaja letopis'*, s. 126) odnotował śmierć tego księcia pod datą 1034 r. Zob. także: A. Poppe, *Mściśław Konstantyn zwany Chrobrym*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*.

monumentalna murowana katedra Świętego Zbawiciela w Czernihowie jest znakomitym przykładem początkowej fazy architektury ruskiej<sup>83</sup>.

Szczątki księcia przemyskiego Wołodara Rościśławowicza (zm. 1124 r.) złożono w wybudowanym z jego fundacji kościele św. Jana w Przemyślu<sup>84</sup>. Lakoiczna informacja o śmierci Wołodara oraz jego brata Wasylka została utrwalona pod datą 1124 r. w *Latopisie ławrientiewskim*<sup>85</sup> i w *Latopisie kijowskim*<sup>86</sup>. Szczegóły dotyczące daty dziennej śmierci tego księcia (19 marca) i miejsca jego pochówku możemy poznać dopiero za pośrednictwem *Annales* Długosza, który jako jedyny odnotował te fakty pod datą 1126 r., jednak źródło tych informacji pozostaje nieznane. Zdaniem badaczy nie można wykluczyć, że dziejopis korzystał z jakiegoś odrębnego halickiego źródła, zidentyfikowanego m.in. ze zwodem przemyskim<sup>87</sup>.

Podsumowując dotychczasowe rozważania nad zagadnieniem działalności fundacyjnej podejmowanej przez ruskich książąt na rzecz Kościoła wschodniego, możemy zauważyć, że w Długoszowych *Rocznikach* zajmuje ono ważne miejsce. Liczba informacji dotyczących książęcych fundacji pozwala na wysunięcie stwierdzenia, że ten aspekt działalności władców Rusi był dla dziejopisa bardzo istotny. W przekonaniu ówczesnych fundacja była instrumentem panowania, który pozwalał zapewnić pomyślność państwu (w wymiarze doczesnym) oraz ludowi (w wymiarze eschatologicznym)<sup>88</sup>. Przyczyn zainteresowania kronikarza fundacjami ruskich książąt można upatrywać w działalności fundacyjnej realizowanej przez niego samego. Długosz przyczynił się do wzniesienia lub przebudowy wielu budowli, głównie sakralnych, w tym kościołów parafialnych oraz zakonnych<sup>89</sup>.

*Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 3: L–O, red. W. Kowalenko, G. Labuda, Z. Stieber, t. 3, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 326.

<sup>83</sup> W. Molè, *Sztuka rosyjska do roku 1914*, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław–Kraków 1955, s. 33.

<sup>84</sup> *Ioannis Dlugossii Annales...*, lib. 4, s. 304: [...] *in ecclesia sancti Iohannis, quam ipse fundaverat, Premislie sepelitur.*

<sup>85</sup> *Lavrent'evskaja letopis'*, kol. 293: *В то же лѣто преставися Василко Ростиславичъ. В то же лѣто преставися Володаръ князь Ростиславичъ.*

<sup>86</sup> *Ipat'evskaja letopis'*, kol. 288–289: *В се же лѣто умре Василко Ростиславичъ по немъ же преставися Володаръ братъ его старъишии.*

<sup>87</sup> E. Perfeckij, *Historia Polonica Jana Długosze a ruské letopisectví*, Nákl. Slovanského ústavu, v komisi nakl. „Orbis”, Praha 1932, s. 87–94. Zob. także: N.I. Ščaveleva, *Drevniaja Rus'*..., s. 418–419, przyp. 271.

<sup>88</sup> R. Michałowski, *Princeps fundator...*, s. 83.

<sup>89</sup> Na temat działalności fundacyjnej Długosza zob. np.: M. Rożek, *Fundacje artystyczne Jana Długosza*, [w:] *Jan Długosz. W pięćsetną rocznicę śmierci. Materiały z sesji (Sandomierz 24–25 maja 1980)*, red. F. Kiryk, Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego (Instytut Mazurski) w Olsztynie, Olsztyn 1983, s. 75; K. Baczkowski, *Religijność Jana Długosza i jego fundacje kościelne*, [w:] *Przeszłość jest czasem narodzin. Z dziejów Wiślicy i jej związków z Krakowem. Materiały z sympozjum historycznego zorganizowanego w Wiślicy 23 października 2005 roku*, red. A. Waško, J. Smołucha, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2006, s. 87–100; K. Ożóg, *Kontakty personalne i instytucjonalne Jana Długosza z krakowskim środowi-*

Na kartach swego dzieła Długosz utrwalił pamięć o fundatorach świątyń, okolicznościach, motywach i miejscach budowy, o wezwaniach, bogatym wyposażeniu, materiale wykorzystanym do budowy oraz pochówkach dokonanych w ich murach. W sześciu pierwszych księgach *Annales* kronikarz upamiętnił siedmiu książąt-fundatorów, którymi byli: Włodzimierz Wielki, Jarosław Mądry, Światopełk II Michał, Wszewołod Olegowicz, Mściśław Mściśławowicz zw. Udałym, Mściśław Włodzimierzowicz, Wołodar Rościszławowicz. Pierwszym i przez długi czas jedynym fundatorem był Włodzimierz Wielki, który swą konwersją na chrześcijaństwo zapoczątkował proces nasycania ziem Rusi miejscami sakralnymi. Motywów leżących u podstaw działalności fundacyjnej tego władcy upatrywać można z jednej strony w gorliwości neofity, z drugiej natomiast w świadomie realizowanej polityce religijnej. W świetle Długoszowych przekazów pięć wymienionych przez niego imiennie świątyń zostało erygowanych w stołecznym Kijowie: cerkiew Bogurodzicy (Dziesięcinna), cerkiew św. Sofii – Mądrości Bożej, cerkiew Przemienienia Pańskiego w Wasylewie (u Długosza w Kijowie), cerkiew św. Michała oraz cerkiew św. Cyryla. Poza Kijowem umiejscowione były dwie świątynie: cerkiew Świętego Zbawiciela w Czernihowie i cerkiew św. Jana w Przemyślu.

Ważnym czynnikiem wyróżniającym poszczególne fundacje książęce i nadającym każdej z nich swoisty charakter jest kwestia przyczyn erygowania nowych świątyń i motywacji książąt-fundatorów. Zasadniczym czynnikiem wewnętrznym, determinującym podejmowanie przedsięwzięć na polu fundacyjnym, była realizacja potrzeb duchowych książąt świadcząca o ich dojrzałości religijnej i zaangażowaniu na rzecz Kościoła. Przyczyn mających charakter zewnętrzny upatrywać można w polityce religijnej realizowanej przez panujących. W dwóch przypadkach erygowanym świątyniom nadano funkcje wotywno (dziękczynne), które wiązały się bezpośrednio z sytuacją polityczną fundatorów: cerkwi pw. Przemienienia Pańskiego w Wasylewie (u Długosza w Kijowie) oraz kijowskiej cerkwi św. Sofii – Mądrości Bożej. Obydwie zostały wzniesione jako wotum za zwycięstwo odniesione przez chrześcijańskich władców, Włodzimierza Wielkiego i Jarosława Mądrego, nad pogańskim plemieniem koczowniczym Pieczyngów. Jak wynika z przeprowadzonych obserwacji, działalność ruskich książąt na tym polu wiązała się z fundacjami i darciami.

Analiza Długoszowych przekazów pozwoliła na wysunięcie stwierdzenia, że kronikarz nie każdej fundacji przypisywał takie samo znaczenie. W *Rocznikach* najwięcej opisów poświęconych budownictwu sakralnemu odnosi się do stołecznego Kijowa, wiąże się z chrystianizacją państwa oraz z postacią Włodzimierza Wielkiego. Najstarsze ruskie cerkwie wykazują w *Annales* cechy wspólne. Wszystkie wymienione imiennie, z wyjątkiem jednej, wzniesione zostały w Kijowie przez władcę-neofitę u progu chrystianizacji Rusi. Kijów jako stolica państwa, miejsce intronizacji ruskich władców, gród, w którym zgodnie

*skiem uniwersyteckim. Uwagi o stanie i perspektywie badań*, „Studia Źródłoznawcze” 2017, t. 55, s. 163–172.

z tradycją historiograficzną dokonywał się proces powstawania i umacniania się władztwa Rurykowiczów oraz dzieło jego chrystianizacji, jawi się w kategoriach miejsca szczególnego<sup>90</sup> o wyjątkowych znamionach świętości. Kluczowa rola Kijowa jako miejsca szczególnego dla ruskiego państwa została utrzymana także w narracjach opowiadających o fundacyjnej działalności Jarosława Mądrego, któremu dziejopis przypisał wzniesienie na terenie stołecznego grodu licznych świątyń i klasztorów. Wyjątkowej pozycji Kijowa na tle innych grodów ruskich dowodzą w *Annales* m.in. passusy mówiące o metropolitarnej funkcji miasta, jego bogactwie, zabudowie sakralnej, pochowaniu w kijowskich świątyniach szczególnie ważnych postaci w dziejach chrześcijańskiej Rusi: Włodzimierza Wielkiego – chrystianizatora ruskiego państwa, kontynuatora jego dzieła – Jarosława Mądrego oraz św. św. Borysa i Gleba. Znaczenie Kijowa wydaje się nie bez znaczenia dla dziejopisa w kontekście późniejszego zdobycia tego grodu przez Bolesława Chrobrego, o czym wzmiankuje on w swym dziele<sup>91</sup>.

## Bibliografia<sup>92</sup>

### Źródła rękopiśmienne

Ioannis Długosz Historia Poloniae usque ad annum 1406. Codex autographus, Biblioteka Książąt Czartoryskich – oddział Muzeum Narodowego w Krakowie, sygn. 1306 IV Rkps.

### Źródła drukowane

*Ioannis Długossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 1–2, editionem curavit et introductionem scripsit Jan Dąbrowski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Varsoviae 1964.

*Ioannis Długossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 3–4, moderatore Mariano Plezia, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Varsoviae 1970.

*Ioannis Długossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 5–6, moderatore Mariano Plezia, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Varsoviae 1975.

*Kronika Thietmara*, przeł., wstęp i przyp. Marian Zygmunt Jedlicki, posłowie Krzysztof Ożóg, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2012.

*Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 1: *Lavrent'evskaja letopis'*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Leningrad 1926–1928, kol. 314–450.

*Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 2: *Ipat'evskaja letopis'*, Moskva 2001 (reprint wyd. 2, Sankt-Peterburg 1908), kol. 101–752.

*Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 3: *Novgorodskie letopisi po Sinodalnomu kharatejnomu spisku*, tip. Imperatorskoj Akademii Nauk, Sankt-Peterburg 1888, s. 76–89.

<sup>90</sup> Roman Michałowski (*Princeps fundator...*, s. 240) w swej pracy poświęconej problematyce działalności fundacyjnej władców, rozważanej w aspekcie kultury politycznej Polski X–XIII w., wykazał, że analizowane przez niego sanktuaria zostały erygowane w szczególnych punktach krajów, określanych w źródłach mianem stolicy. Owa szczególność miejsca przejawiała się, zdaniem badacza, w bliskiej więzi z państwem.

<sup>91</sup> *Ioannis Długossii Annales...*, lib. 2, s. 269.

<sup>92</sup> W niektórych publikacjach ustalenie wszystkich elementów adresu bibliograficznego nie było możliwe.

- Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 5: *Sofijskaja pervaja letopis'*, Leningrad 1925.
- Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 7: *Letopis' po Voskresenskomu spisku*, Sankt-Peterburg 1856, s. 21–35.
- Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 15: *Rogozhskij letopisec. Tverskoj sbornik*, Moskva 2000.
- Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 40: *Gustynskaja letopis'*, Sankt-Peterburg 2003.
- Povest' vremennyh let*, č. 1: *Tekst i perevod*, podgotovka teksta D.S. Lichačeva, perevod D.S. Lichačeva, B.A. Romanova, red. V.P. Adrjanova-Peretc, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva–Leningrad 1950, s. 279–288.
- Povest' vremennyh let*, č. 2: *Priloženija*, staťi i kommentarii D.S. Lichačeva, red. V.P. Adrjanova-Peretc, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva–Leningrad 1950.

## Opracowania

- Ajnalov Dmitrij Vasil'evič, *Sud'ba kievskogo chudožestvennogo nasledija*, [w:] *Zapiski Otdelenija russkoj i slavjanskoj archeologii Russkogo archeologičeskogo obščestva*, t. 12, Petrograd 1918, s. 32–34.
- Archipova E.I., *Architekturno-plastinčatij dekor ta sarkofagi Desjatinnoj cerkvi*, [w:] *Cerkva Bogorodič Desjatinna v Kievī. Do 1000-littja osvjačennja*, red. P.P. Toločko, Kiiv 1996.
- Baczkowski Krzysztof, *Religijność Jana Długosza i jego fundacje kościelne*, [w:] *Przeszłość jest czasem narodzin. Z dziejów Wiślicy i jej związków z Krakowem. Materiały z sympozjum historycznego zorganizowanego w Wiślicy 23 października 2005 roku*, red. Anna Waško, Janusz Smołucha, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2006, s. 87–100.
- Bartnicki Mariusz, *Władca i poddani w historiografii ruskiej XI–XIII wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2015.
- Bobrzyński Michał, Smolka Stanisław, *Jan Długosz. Jego życie i stanowisko w piśmiennictwie*, Wydawnictwo Konstantego hr. Przeździeckiego, Kraków 1893.
- Borkowska Urszula, *Dynastia Jagiellonów w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Borkowska Urszula, *Fundacje kościelne Jagiellonów w świetle zapisów w Metryce Koronnej 1447–1572*, [w:] *Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej*, red. Edward Opaliński, Tomasz Wiślicz, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, Warszawa 2000, s. 58–73.
- Borkowska Urszula, *Treści ideowe w dziełach Jana Długosza. Kościół i świat poza Kościołem*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1983.
- Brzozowska Zofia, *Sophia – upersonifikowana Mądrość Boża. Dzieje wyobrażeń w kręgu kultury bizantyńsko-słowiańskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.
- Bułgakov Makarij, *Istorija Ruskoj Cerkvi*, t. 4, Sankt-Peterburg 1886.
- Caillois Roger, *Człowiek i sacrum*, przeł. Anna Tatarkiewicz, Ewa Burska, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1995.
- Cyb Sergej Vasil'evič, *Drevnerusskoe vremjaisčislenie v „Povesti vremennyh let”*, Dmitrij Bulanin, Sankt-Peterburg 2011.
- Čubatij Mikola, *Īstorija christijanstva na Rusi–Ukraïni*, t. 1: *Do 1353 r.*, Rim–N'ju-Jork 1965.
- Czarnowski Stefan, *Podział przestrzeni i jej ograniczenie w religii i magii*, skład główny „Nasza Księgarnia” Spółka Akc. Związku Nauczycielstwa Polskiego, Warszawa 1939.
- Dąbrowski Jan, *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1964.
- Dąbrowski Dariusz, *Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV w.)*, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2008.



- Dimnik Martin, *Dynastic Burials in Kiev before 1240*, „Ruthenica” 2008, vol. 7, s. 70–103.
- Dimnik Martin, *The Dynasty of Chernigov 1054–1146*, Cambridge University Press, New York 2003.
- Dobosz Józef, *Działalność fundacyjna Kazimierza Sprawiedliwego*, Instytut Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Muzeum Początków Państwa Polskiego, Poznań–Gniezno 1995.
- Dobosz Józef, *Fundatorzy i fundacje w średniowieczu polskim*, [w:] *Dzieła, twórcy i fundatorzy*, red. Michał Brzostowicz, Maciej Przybył, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, Poznań–Łąd 2022, s. 9–19.
- Dvorničenko Andrej Jur’evič, *Drevnerusskoe obščestvo i cerkov’ (V pomošč’ lektoru)*, Znanie, Leningrad 1988.
- Eliade Mircea, *Sacrum, mit, historia*, wyboru dokonał i wstępem opatrzył Marcin Czerwiński, przeł. Anna Tatkiewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1993.
- Elišin Denis Dimitrievič, *Kompleks monumental’nych sooruzenij konca X veka na Starokievskoj gore: archeologičeskij, istoriko-architekturnyj i gradostroitel’nyj aspekty. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk*, Sankt-Peterburg 2008.
- Forstner Dorothea, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. i oprac. Wanda Zakrzewska, Paweł Pachciarek, Ryszard Turzyński, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1990.
- Gawęda Stanisław, *Ocena niektórych problemów historii ojczyzny w „Rocznikach” Jana Długosza*, [w:] *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, cz. 1, red. idem, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1980, s. 181–203.
- Ginter Tomasz, *Działalność fundacyjna księcia Mieszka III Starego*, Societas Vistulana, Kraków 2008.
- Golubinskij Evgenij Evsigneevič, *Istorija russkoj cerkvi*, t. 1: *Period pervyj, Kievskij ili Domongol’skij*, pervaja polovina toma, Universitetskaja tipografija, Strastnoj bul’var, Moskva 1901.
- Grabar André, *Sculptures Byzantines du Moyen Age*, t. 2: *XI<sup>e</sup> –XIV<sup>e</sup> siècle*, Éditions A. et J. Picard, Paris 1976.
- Gruševs’kij Michajlo, *Īstorija Ukraini–Rusi*, Kiiv 1993 (reprint wydania: L’viv 1905).
- Hartleb Kazimierz, „Dla pomnożenia chwały Bożej”, *Jagiellowe i Jadwigi fundacje i darowizny na rzecz Kościoła w Koronie i na Litwie*, „Nasza Przeszłość” 1946, t. 1, s. 5–43.
- Kargalov Vadim, *Rus’ i kočevniki*, Veče, Moskva 2008.
- Karpov Aleksej, *Jaroslav Mudryj*, Molodaja gvardija, Moskva 2001.
- Karpov Aleksej, *Vladimir Svjatoj*, Molodaja gvardija, Moskva 2004.
- Koczarska Maria, *Mentalność Jana Długosza w świetle jego twórczości*, „Studia Źródloznawcze” 1971, t. 15, s. 109–140.
- Kowalska Barbara, *O sacrum w rozważaniach historyka*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2017, t. 16, s. 277–291.
- Kowalska Barbara, *W poszukiwaniu symboliki Długoszowych „Roczników”*, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego w Częstochowie, Częstochowa 2017.
- Krzyżaniakowa Jadwiga, *Władysław Jagiełło wobec klasztorów cysterskich w Królestwie Polskim*, „Nasza Przeszłość” 1994, t. 83, s. 93–124.
- Lehmann Max, *Die Kalvarienberganlagen im Donauraum*, [w:] *Festschrift Franz Loidl zum 65. Geburtstag*, Hrsg. Viktor Flieder, Hollinek, Wien 1970, s. 113–159.
- Maciaszek Karolina, *Princeps fundator*, [w:] eadem, *Bolesław V Wstydlivy. Książę krakowski i sandomierski 1226–1279. Długie panowanie w trudnych czasach*, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2021, s. 500–560.
- Manikowska Halina, *Princeps fundator w przedlokacyjnym Wrocławiu. Od Piotra Włostowica do Henryka Brodatego*, [w:] *Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej*, red.

- Edward Opaliński, Tomasz Wiślicz, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, Warszawa 2000, s. 37–57.
- Michałowski Roman, *Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X–XIII w.*, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 1993.
- Molè Wojsław, *Kijowski sobór Św. Sofii*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 2: F–K, red. Władysław Kowalenko, Gerard Labuda, Tadeusz Lehr-Spławiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, s. 415–418.
- Molè Wojsław, *Sztuka rosyjska do roku 1914*, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław–Kraków 1955.
- Nasonov Arsenij Nikolaewiç, „Russkaja zemlja”: obrazowanie territorii drevnerusskogo gosudarstva. *Istoriko-geografičeskoe issledovanie*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskwa 1951.
- Ożóg Krzysztof, *Kontakty personalne i instytucjonalne Jana Długosza z krakowskim środowiskiem uniwersyteckim. Uwagi o stanie i perspektywie badań*, „Studia Źródłoznawcze” 2017, t. 55, s. 163–172.
- Pajor Piotr, *O budowaniu królestwa. Książęce i królewskie fundacje architektoniczne w Małopolsce jako środek reprezentacji władzy (1243–1370)*, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, Kraków 2020.
- Panova Tat'jana Dmitrievna, *Carstvo smerti. Pogrebal'nyj obrjad srednevekovoj Rusi XI–XVI vekov*, Radunica, Moskwa 2004.
- Pašuto Vladimir Terentevič, *Vnešnjaja politika Drevnej Rusi*, Nauka, Moskwa 1968.
- Perfekij Evgenij, *Historia Polonica Jana Długosza a ruské letopisectví*, Nákl. Slovanského ústavu, v komisi nakl. „Orbis”, Praha 1932.
- Poppe Andrzej, *Mścislaw Konstantyn zwany Chrobrym*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 3: L–O, red. Władysław Kowalenko, Gerard Labuda, Tadeusz Lehr-Spławiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 325–326.
- Poppe Andrzej, *Państwo i Kościół na Rusi w XI wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968.
- Rappoport Pavel Aleksandrovič, *Stroitel'noe proizvodstvo Drevnej Rusi X–XIII vv.*, Sankt-Peterburg 1994.
- Rappoport Pavel Aleksandrovič, *Zodčestvo Drevnej Rusi*, Nauka, Leningrad 1986.
- Rożek Michał, *Fundacje artystyczne Jana Długosza*, [w:] *Jan Długosz. W pięćsetną rocznicę śmierci. Materiały z sesji (Sandomierz 24–25 maja 1980)*, red. Feliks Kiryk, Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego (Instytut Mazurski) w Olsztynie, Olsztyn 1983, s. 75–95.
- Šachmatov Aleksej Aleksandrovič, *Razyskanija o drevnejšyx russkich letopisnych svodach*, tip. M.A. Aleksandrova, Sankt-Peterburg 1908.
- Sacrum. Obraz i funkcja w społeczeństwie średniowiecznym*, red. J. Pysiak, A. Pieniądz-Skrzypczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- Salamon Maciej, *Doktryna i praktyka misyjna Kościoła na Wschodzie w IV–XII wieku*, [w:] *Chryścianizacja „Młodszej Europy”*, red. Józef Dobosz, Jerzy Strzelczyk, Marzena Matla, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2017, s. 262–268.
- Ščapov Jaroslav Nikolajevič, *Gosudarstvo i cerkov' Drevnej Rusi X–XIII vv.*, Nauka, Moskwa 1989.
- Ščaveleva Natalija Ivanovna, *Drevnija Rus' v „Pol'skoj Istorii” Jana Dluogoša (knigi I–VI). Tekst, perevod, kommentarij*, red. A.V. Nazarenko, Pamiatniki Istoričeskoj Mysli, Moskwa 2004.
- Sielicki Franciszek, *Polsko-ruskie stosunki kulturalne do końca XV w.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997.

- Skomial Jakub, *Polski portret litewskiego władcy. Witold Kiejstutowicz w świetle „Annales” Jana Długosza*, [w:] „Rodzinna Europa”. *Europejska myśl polityczno-prawna u progu XXI wieku*, red. Paweł Fiktus, Henryk Malewski, Maciej Marszał, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2015, s. 41–61.
- Skrynnikov Ruslan Grigor’evič, *Krest i korona: cerkov’ i gosudarstvo IX–XII vv.*, Iskusstvo-SPB, Sankt-Peterburg 2000.
- Toločko Petro Petrovič, *Desjatinna cerkva – centr davnòrus’koj duchovnosti*, [w:] *Cerkva Bogorodič Desjatinna v Kievi. Do 1000-littja osvjačennja*, red. P.P. Toločko, Kiiiv 1996.
- Toločko Petro Petrovič, *Kiev i Kievskaja zemlja v period feodal’noj razdroblennosti XII–XIII vv.*, Naukova dumka, Kiev 1980.
- Trajdos Tadeusz Mikołaj, *Fundacja klasztoru karmelitów trzewickowych pod wezwaniem Bożego Ciała w Poznaniu a kult Eucharystyczny króla Władysława Jagiełły*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 1985, t. 5, s. 316–362.
- Wasylków, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 13, red. Bronisław Chlebowski, nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, Warszawa 1893, s. 136.
- Wyrwa Andrzej Marek, *Procesy fundacyjne wielkopolskich klasztorów cysterskich linii altenberskiej: Łekno, Łąd, Obra*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Oddział w Poznaniu, Poznań 1995.
- Zyglewski Zbigniew, *Klasztorne fundacje możnowładztwa koronnego w okresie jagiellońskim. Zarys problematyki*, [w:] *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Turawie, 8–11.05.1996*, red. Marek Derwich, Anna Pobóg-Lenartowicz, Pracownia Badań nad Dziejami Zakonów i Kongregacji Kościelnych (LARHCOR), Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, Opole–Wrocław 1996, s. 127–142.
- Zyglewski Zbigniew, *Monarcha a klasztor w Polsce późnego średniowiecza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2009.